

Centraal Planbureau

Economie krimpt | *Begrotingstekort naar 3,3%*

CPB Policy Brief | 2012/07

**Decemberraming
2012**

**Economische
vooruitzichten
2013**

Samenvatting

Ondanks het feit dat de Eurocrisis en de financiële markten in rustiger vaarwater zijn terechtgekomen, krimpt de economie van het eurogebied dit jaar met $\frac{1}{2}\%$ en in 2013 met $\frac{1}{4}\%$. Deze krimp is het gevolg van de ongunstige conjunctuur in de tweede helft van 2012, die naar verwachting ook in de eerste helft van 2013 aanhoudt door het geringe vertrouwen, bezuinigingen en strenge kredietvoorwaarden. Sinds het eerste kwartaal van 2011 is de Nederlandse economie in vier van de zes kwartalen gekrompen en in de overige kwartalen nauwelijks gegroeid. In feite krimpt de Nederlandse economie al anderhalf jaar. Pas in de tweede helft van 2013 treedt enig herstel op. Naar verwachting krimpt de Nederlandse economie in 2012 met 1% en in 2013 met $\frac{1}{2}\%$. Hierdoor loopt de werkloosheid verder op naar 6% in 2013. De krimp van de economie werkt ook door op de overheidsfinanciën. Dit jaar komt het EMU-saldo naar verwachting uit op -3,8% bbp, in 2013 op -3,3%. Deze verbetering van het EMU-saldo bij een fors tegenzittende economie is het gevolg van omvangrijke bezuinigingen en lastenverhogingen. De neerwaartse bijstelling van de raming voor het EMU-saldo in 2013 ten opzichte van de Macro Economische Verkenning van afgelopen september is geheel het gevolg van de lagere groeiraming en de daarmee samenhangende neerwaartse bijstelling van de belastinginkomsten.

1 Internationaal

Europese schuldencrisis in rustiger vaarwater

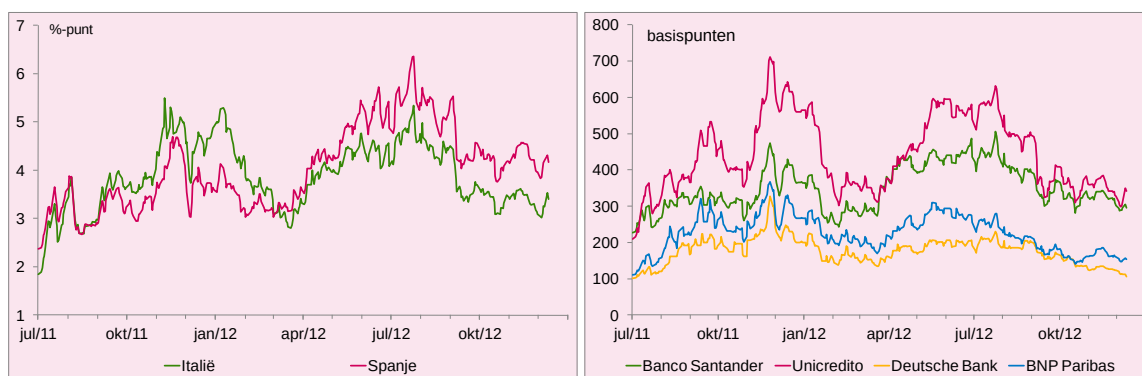
De aankondiging van Mario Draghi op 26 juli dat 'Within our mandate, the ECB is ready to do whatever it takes to preserve the euro. And believe me, it will be enough', heeft de onrust op de markten voor staatsobligaties van het eurogebied doen bedaren. In lijn met deze aankondiging introduceerde de ECB op 6 september een nieuw programma, *Outright Monetary Transactions* (OMT), waarmee ongelimiteerd staatsobligaties van landen in nood op de secundaire markt kunnen worden opgekocht. Deze steunaankopen kunnen pas plaatsvinden als deze landen eerst in enige vorm hulp vragen bij het noodfonds EFSF/ESM en zich daarmee committeren en houden aan een macro-economisch aanpassingsprogramma. De ECB heeft nog geen aankopen in het kader van het OMT gedaan. Toch heeft de introductie ervan bijgedragen aan dalende rentes in de perifere eurolanden. Spanje heeft wel Europese steun gevraagd bij de herkapitalisering van zijn bankensector. Het nu gevraagde bedrag van bijna 40 mld euro gaat grotendeels naar vier probleembanken en de rest naar een nog op te richten 'bad bank'. Aandeelhouders zullen zelf een belangrijk deel van het kapitaaltekort moeten aanvullen en een deel van de 'slechte bezittingen' van de probleembanken wordt doorgesluisd naar de op te richten bad bank. De Europese commissie heeft als voorwaarden voor de steunverlening onder meer gesteld dat de banken kleiner worden en stoppen met de financiering van projectontwikkeling in de bouw. De gevraagde 40 mld euro is afkomstig uit het noodfonds ESM (*European Stability Mechanism*) en loopt via het Spaanse reddingsfonds voor de bankensector. Zolang het Europese bankentoezicht door de ECB, als onderdeel van de op te richten bankenunie, nog niet is geregeld kan het ESM niet rechtstreeks banken kapitaliseren. De Spaanse overheid staat daarom garant en de verleende steun wordt bij de Spaanse staatsschuld opgeteld.

Een half jaar na het principebesluit om een bankenunie op te richten hebben de ministers van financiën van de Europese Unie medio december een compromis bereikt over centraal toezicht op de banken. De grote Europese banken (banken met een balanstotaal van meer dan 30 mld euro of groter dan een vijfde deel van de nationale economie) komen onder direct toezicht van de ECB, terwijl de kleinere banken onder de bestaande, nationale, toezichthouder blijven vallen. Indien nodig kan de ECB ook bij deze kleine banken ingrijpen. De scheiding tussen monetair beleid en toezichtstaken wordt gewaarborgd door voor het toezicht binnen de ECB een nieuwe toezichtsraad te vormen. Na een half jaar discussie is de eerste stap naar een bankenunie nu dus gezet: er is overeenstemming over de organisatie van het bankentoezicht. Voor het vertrouwensherstel op de financiële markten is het van groot belang dat de vervolgstappen niet lang uit blijven. Hoe eerder er overeenstemming is over bankenresolutieschema's, de inrichting van het depositogarantiestelsel en de internationale lastenverdeling bij reddingsoperaties, des te beter. Doordat verdere discussie over de verdieping van de begrotingsunie door de Europese Raad voorlopig is uitgesteld, kan de vorming van de bankenunie nu ook alle aandacht krijgen, die zij verdient.

Griekenland blijft een onzekere factor voor de financiële markten. Als gevolg van de negatieve economische ontwikkeling en de vertraging in de Griekse

hervormingsprogramma's verslechterden de vooruitzichten voor het herstel van de houdbaarheid van de Griekse overheidsschuld. Zonder aanvullende maatregelen zou de Griekse schuld in 2020 op 144% bbp blijven steken.¹ De Griekse regering heeft daarom twee jaar extra tijd gekregen om het overheidstekort onder de 3% bbp te brengen. Om de schuldenlast terug te brengen, zijn de ministers van Financiën van de eurolanden en het IMF eind november met Griekenland overeengekomen de rente die Griekenland betaalt over de leningen te verlagen, rentebetalingen uit te stellen, de looptijd van de leningen te verlengen en de winst die de ECB maakt op Griekse staatsobligaties die ze destijds, onder aftrek van een 'haircut', heeft gekocht in het kader van het SMP programma, terug te sluizen. De Griekse regering heeft bovendien eigen staatsobligaties teruggekocht om haar schuld terug te brengen. Griekse commerciële banken hebben ruimschoots van deze gelegenheid gebruik gemaakt om hun stukken aan te bieden. Voor zover de Griekse banken meedoen is er sprake van 'het ene gat met het andere stoppen': de overheid ziet weliswaar haar schuld verminderen maar het verlies van de banken komt direct terug bij de overheid in zoverre de overheid al mede-eigenaar is van de banken en indirect als de Griekse overheid de banken moet herkapitaliseren vanwege hun verlies. Hoewel de doelstelling voor terugkoop niet volledig werd gehaald, was de behaalde schuldreductie voor de eurolanden en het IMF voldoende om door te gaan met steunverlening aan Griekenland. De eurolanden garanderen dat de schuld doelstelling uit het trojka-rapport van 124% bbp in 2020 wordt gehaald met 'aanvullende' maatregelen.

Figuur 1.1 Stress Eurocrisis afgenomen: renteverschuiven met Duitsland op Italiaanse en Spaanse 10-jaars obligaties lager (links), vijfjaars CDS-premies Europese banken (rechts) dalen

Door deze maatregelen is de schulden crisis in het eurogebied in rustiger vaarwater terecht gekomen. Renteverhuiven van de perifere landen met Duitsland zijn sinds de zomer afgenomen en de CDS-premies voor enkele Europese banken zijn duidelijk gedaald (figuur 1.1). Dat het hier nog maar om een fragiel herstel gaat blijkt uit de reactie van de financiële markten op het bericht dat Mario Monti, de Italiaanse premier, eerder zal aftreden dan gepland. Ondanks de voortgang bij het bereiken van een structurele oplossing van de eurocrisis blijft deze fragiliteit het belangrijkste neerwaartse risico voor deze projectie.

¹ Europese Commissie, 2012, The Second Adjustment Programme for Greece – First Review, November 2012, draft, [27 november](#).

Recessie in het eurogebied

De economie van het eurogebied bevindt zich voor de tweede maal in drie jaar tijd in een recessie. Na de krimp met 0,2% in het tweede kwartaal van dit jaar is het bbp-volume in het derde kwartaal gedaald met 0,1%. Voorlopende indicatoren wijzen op een zwakke productieontwikkeling in de nabije toekomst. De inkoopmanagersindex (*Composite PMI*, Markit) voor het eurogebied wijst op een voortgaande daling van het bbp in het vierde kwartaal. Het consumenten- en producentenvertrouwen bevinden zich op een laag niveau (figuur 1.2), wat een negatief effect heeft op de binnenlandse bestedingen. De detailhandelsverkoop daalden in oktober voor de derde maand op rij. Om te voldoen aan de Europese begrotingsnormen is het budgettaire beleid in de meeste eurolanden restrictief, wat eveneens negatief uitwerkt op de bestedingen. Tegelijkertijd heeft de uitvoergroei te kampen met de zwakke wereldconjunctuur. Zelfs de Duitse exportmotor hapert; de Duitse industriële productie viel in september en oktober sterk terug. Onder deze omstandigheden is het werkloosheidpercentage in het eurogebied in oktober opgelopen tot 11,7%, 1,3%-punt hoger dan een jaar eerder. Naar verwachting krimpt het bbp in het eurogebied dit jaar met ½%.

Figuur 1.2 Weinig vertrouwen in Europese economie: consumenten- (links) en producentenvertrouwen (rechts), eurogebied

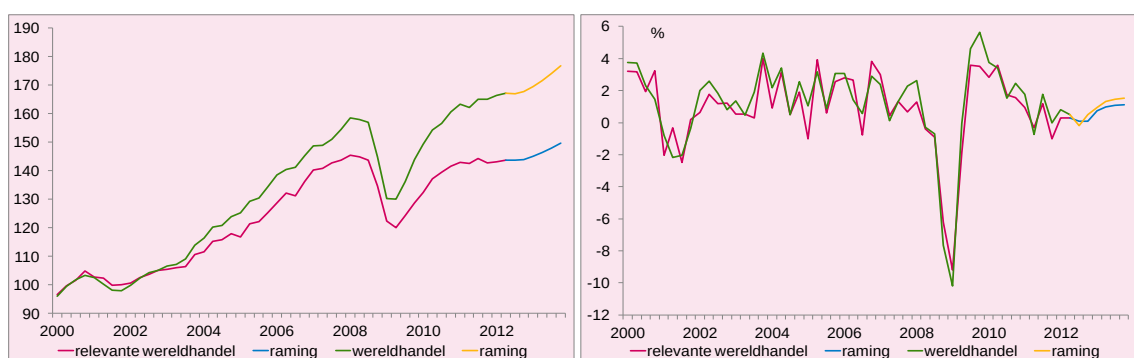
Ook voor 2013 wordt een kleine daling van het bbp (-¼%) geraamd; in de MEV van afgelopen september werd nog gerekend met een stijging van ½%. Deze aanzienlijke neerwaartse bijstelling is niet alleen het gevolg van de ongunstigere ontwikkeling in de tweede helft van 2012. De neergaande conjunctuur zal naar verwachting ook in de eerste helft van volgend jaar aanhouden als gevolg van het geringe vertrouwen, voortgaande begrotingsconsolidatie en strenge kredietvoorwaarden. Geraamd wordt een traag herstel van de productiegroei in de tweede helft van 2013. Dit is gebaseerd op het aantrekken van de uitvoer door het geleidelijke herstel van de wereldhandel, de geleidelijk kleinere negatieve impuls vanuit de overheidsfinanciën en op een geleidelijk vertrouwensherstel als gevolg van de verwachte verbetering van de situatie op de financiële markten door het bereiken van overeenstemming over de inrichting van de bankenunie.

Zwak herstel wereldeconomie

De economische groei is in 2012 wereldwijd vertraagd: het bbp-volume nam naar raming met 2¾% toe tegen 3¾% in 2011. In de opkomende economieën zoals China, India en Brazilië was de afzwakking van het groeitempo het sterkst. Niet alleen de uitvoer vertraagde aanzienlijk, maar ook de groei van de binnenlandse bestedingen liep terug als gevolg van

monetaire verkrapping. Bij de hoogontwikkelde economieën ontwikkelde de Europese conjunctuur zich aanmerkelijk slechter dan de Amerikaanse. Terwijl het bbp van het eurogebied kromp, trok de bbp-groei in de Verenigde Staten dit jaar iets aan. Voor 2013 is gerekend met een geleidelijk herstel van de mondiale economische groei, gedragen door de opkomende economieën. In China is bij het monetaire beleid de aandacht verschoven van het bestrijden van de inflatie naar het stabiliseren van de economische groei. Bovendien heeft Peking allerlei infrastructurele investeringen (zoals in het spoorwegennet) naar voren gehaald. Naar verwachting trekt hierdoor de economische groei volgend jaar weer aan. Daarentegen is gerekend met een magere economische groei in de Verenigde Staten van 2% in 2013. Daarbij is voor volgend jaar uitgegaan van een beperkte budgettaire consolidatie (ruim 1% bbp). Indien voor het einde van dit jaar geen overeenstemming wordt bereikt over het voortzetten van een aantal fiscale maatregelen, zullen op 1 januari automatische bezuinigingen en belastingverhogingen ingaan die kunnen oplopen tot 4% bbp. Wanneer toch harder wordt bezuinigd, zou dat volgend jaar kunnen leiden tot een recessie in de VS.² Onder deze aannames zal het wereldwijde bbp in 2013 licht versnellen tot 3% (½%-punt lager dan in de MEV). Deze projectie voor de wereldeconomie wijkt niet fundamenteel af van de jongste prognoses van de internationale instellingen en van de consensusvoorspelling.³

Figuur 1.3 Voorzichtig herstel wereldhandel: wereldhandelsvolume (links) en wereldhandelsgroei (rechts)

De wereldhandelsgroei in 2012 wordt geraamd op 2%, 1%-punt minder dan voorzien in de MEV. Het derde kwartaal van 2012 gaf zelfs een daling te zien van ¼%, waar was gerekend met een herstel. De zwakke mondiale bbp-groei komt meer dan evenredig tot uiting in de ontwikkeling van de wereldhandel. De verklaring hiervoor is dat de meer cyclische bestedingscategorieën, zoals bedrijfsinvesteringen, in het algemeen een hogere invoerintensiteit hebben. In lijn met de ontwikkeling van het mondiale bbp versnelt de wereldhandel geleidelijk in de loop van volgend jaar, waardoor de wereldhandelsgroei in 2013 naar verwachting uitkomt op 3½% (MEV: 5½%). De groei van de relevante wereldhandel, waarbij landen en productgroepen die relatief belangrijk zijn voor de Nederlandse uitvoer, een groter gewicht krijgen, blijft daarbij met 2½% aanzienlijk achter.

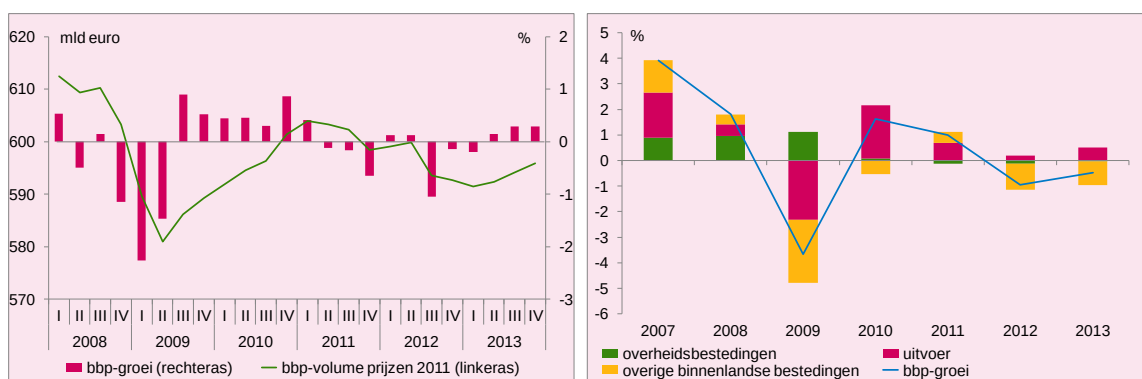
² Zie IMF, 2012, World Economic Outlook, oktober, blz. 16.

³ De gemiddelde voorspelling van door Consensus Forecasts geënquêteerde economen van researchafdelingen van financiële instellingen.

2 De Nederlandse Economie

In het derde kwartaal van 2012 is de Nederlandse economie volgens het CBS met 1% gekrompen ten opzichte van het vorige kwartaal. Dat is de sterkste daling sinds het tweede kwartaal van 2009 (zie figuur 2.1, links). Na het eerste kwartaal van 2011 is het bbp in vier van de zes kwartalen gekrompen. In de overige twee kwartalen was de groei zeer minimaal, zodat de economie in feite al ongeveer anderhalf jaar verslechtert. Ook voor het laatste kwartaal van 2012 is geen groei voorzien. Pas in de tweede helft van 2013 treedt enig herstel op, hoewel ook dat slechts kleine groeipercentages betreft. Al met al krimpt het bbp in 2012 met 1% en in 2013 met ½%. Voor 2013 is de krimp geheel te danken aan overloopeffecten uit 2012. Ten tijde van de *Macro Economische Verkenning 2013* werd nog een groei van respectievelijk -½ en ¾% verwacht. De forse bijstelling voor beide jaren is vooral het gevolg van het slechte derde kwartaal en het verslechterde buitenlandbeeld.

Figuur 2.1 Nederlandse economie verslechtert al anderhalf jaar (links) en bijdrage binnenlandse bestedingen in laatste vijf jaar vier maal negatief

De krimp zit in 2012 en 2013 op bijna alle fronten. De consumptie van huishoudens staat sterk onder druk vanwege lage reële lonen en dalende huizenprijzen. De consumptie van de overheid krimpt in beide jaren: de stijgende zorguitgaven wegen niet op tegen de aangekondigde forse bezuinigingen op het ambtenarenapparaat. Vanwege lage bezettingsgraden nemen ook de bedrijfsinvesteringen in beide jaren af. De grootste klap valt bij de investeringen in woningen. De enige groei zit nog bij de uitvoer, maar ook die vertraagt vanwege de matig groeiende wereldhandel. Door de krimpende productie neemt de werkloosheid in 2013 toe tot gemiddeld 6%. Toch is die stijging onvoldoende om een oploep van de arbeidsinkomensquote in de marktsector te voorkomen: van 78,7% in 2011 naar 81¾% in 2012 en 83¼% in 2013. Dit is de hoogste waarde sinds 1993.

De binnenlandse bestedingen dragen al sinds 2009 nauwelijks bij aan de bbp-groei (figuur 2.1, rechts). Alleen in 2011 was het saldo hiervan positief. Hieruit blijkt eens te meer dat de uitvoer de laatste jaren de motor van de Nederlandse economie was. Als ook die vertraagt, valt de laatste groeimotor van de Nederlandse economie stil.

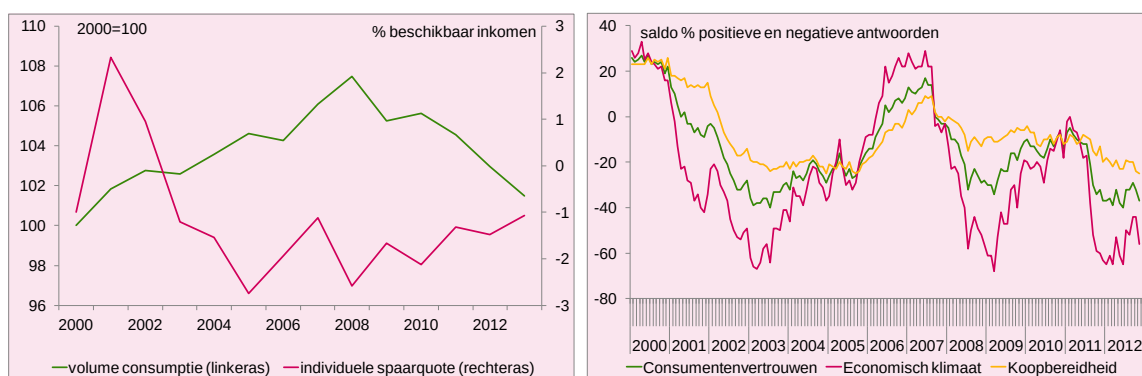
Particuliere consumptie blijft verslechteren door lage reële lonen en vermogensverliezen

De consumptie van huishoudens daalt in 2013 met 1½%, na een daling van 1% in 2011 en 1½% in 2012. Het volume in 2013 is daardoor terug op het niveau van begin 2001 (zie figuur 2.2, links). Belangrijkste oorzaken hiervan zijn dalende reële lonen, dalende werkgelegenheid, lagere huizenprijzen en de slechte situatie van de pensioenfondsen.

De reële lonen dalen in 2013 vooral door enkele belastingverhogingen waarvan de verhoging van het btw-tarief naar 21% de belangrijkste is. Daarnaast nemen de zorguitgaven van huishoudens (premies en eigen risico) toe. De werkgelegenheid daalt door een afnemende productie. In 2012 is dit nog grotendeels opgevangen door bedrijven, maar in 2013 zullen bedrijven hun personeelsbestand wel gaan inkrimpen. De huizenprijzen zijn in het derde kwartaal van 2012 fors gedaald, wat vooral in 2013 tot een lagere consumptie leidt. Er is nog geen zicht op een snel herstel van de huizenprijzen, waardoor de neerwaartse druk op de consumptie nog wel enige tijd zal aanhouden. Tot slot zijn de pensioenpremies hoger dan ooit, terwijl de pensioenuitkeringen dalen. Dit leidt vanuit twee kanten tot een lager besteedbaar inkomen.

Het langdurig lage niveau van het consumentenvertrouwen (figuur 2.2, rechts) geeft ook geen aanleiding om op korte termijn een herstel te verwachten. De individuele besparingen blijven negatief, wat er op wijst dat huishoudens al aan het interen zijn op hun reserves. Ook daar zit dus weinig ruimte voor een snel herstel van de consumptie.

Figuur 2.2 Consumptie terug op niveau 2001 (links) en consumentenvertrouwen blijft laag (rechts)

Het beeld voor de particuliere consumptie is fors verslechterd ten opzichte van de *Macro Economische Verkenning 2013*. Voor 2012 is dit vooral het gevolg van een sterk tegenvallend derde kwartaal. Dit werkt ook voor de helft door naar 2013. Daarnaast komen de reële lonen in 2013 ruim 1% lager uit dan eerder verwacht: terwijl de contractlonen minder snel stijgen dan eerder geraamd, nemen de prijzen juist sneller toe, vooral als gevolg van beleid.

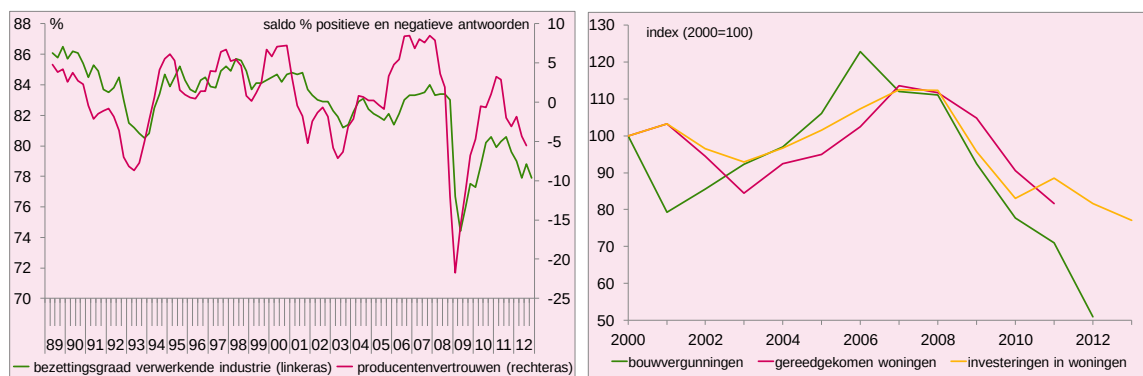
Investerings krimpen door stagnerende economie en lage bezettingsgraad

Naar verwachting krimpen de bedrijfsinvesteringen dit jaar met 3¼% nadat ze vorig jaar nog toenamen met ruim 10%. Het inzakken van de investeringen is vooral het gevolg van de afgenomen bedrijvigheid. Zowel de binnenslands geproduceerde uitvoer als de binnenlandse bestedingen krompen fors. Daarnaast zijn de kredietvoorwaarden verscherpt, maar daar staat tegenover dat de kredietvraag is gekrompen. Desondanks ondervinden sinds medio

2011 steeds meer ondernemers financiële belemmeringen. Voor volgend jaar wordt een daling van de productie verwacht waardoor de investeringen verder afnemen met 3%.

Als gevolg van de afgenomen bedrijvigheid is de bezettingsgraad in de verwerkende industrie sinds medio 2011 gedaald van ruim 80 naar minder dan 78 (figuur 2.3, links). Daarmee ligt de bezettingsgraad 5%-punt lager dan het langjarige gemiddelde van 83%. Dat duidt nog steeds op onderbezetting van de productiecapaciteit waardoor de noodzaak tot het doen van uitbreidingsinvesteringen beperkt is. Het verslechterde economische klimaat en de daarmee gepaard gaande onzekerheid komen ook tot uitdrukking in het producentenvertrouwen. Dat daalt sinds het eerste kwartaal van 2011 en ondertussen hebben de pessimistisch gestemde ondernemers al weer een jaar lang de overhand.

Figuur 2.3 Producentenvertrouwen en bezettingsgraad zijn laag (links) en investeringen in woningen zakken steeds verder weg (rechts).

Bron: CBS Statline, eigen berekening en raming voor 2012 en 2013 van investeringen in woningen.

Naar verwachting krimpen de investeringen in woningen dit en volgend jaar met respectievelijk 7 $\frac{3}{4}$ % en 5 $\frac{1}{2}$ %. Door teruglopende verkoopaantallen staat de productie van nieuwbouwwoningen al jaren onder druk. De productie volgt het aantal bouwvergunningen met enige vertraging en dat laat in 2012 een verdere daling zien (figuur 2.3, rechts). Daardoor krimpt naar verwachting de productie van nieuwbouwwoningen in 2013 verder en nemen de investeringen in woningen af. Door de economische onzekerheid, oplopende werkloosheid en een slechte koopkrachtontwikkeling, zijn potentiële kopers nog altijd terughoudend bij de aankoop van een huis ondanks de sinds 2008 fors gedaalde huizenprijs. Het aantal transacties van bestaande woningen en nieuwbouwwoningen zakt daardoor volgend jaar nog wat verder weg waardoor de huizenprijs de komende tijd onder druk blijft staan.

Binnenslands geproduceerde uitvoer groeit weer licht in 2013

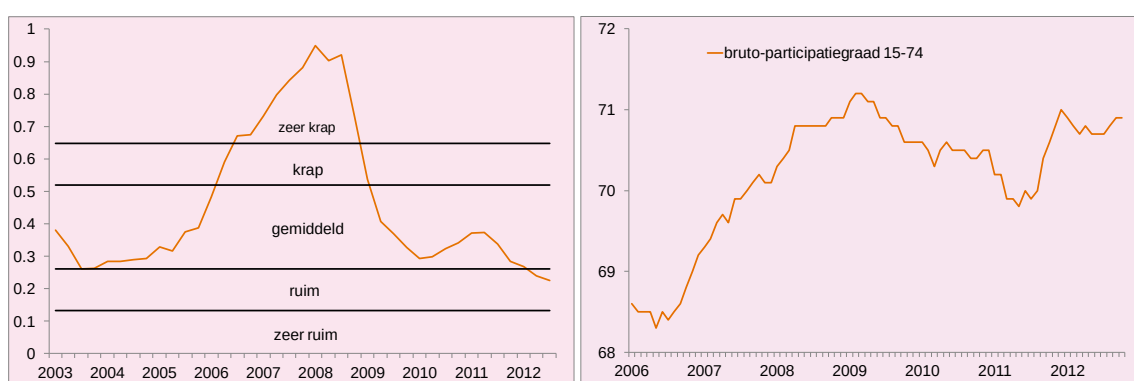
Ondanks een verbetering in de prijsconcurrentiepositie in 2012 daalt de binnenslands geproduceerde uitvoer van goederen met 1 $\frac{3}{4}$ % door een sterk vertragende groei van de relevante wereldhandel. De wederuitvoer groeit nog wel, waardoor de totale uitvoer van goederen in 2012 stijgt. Naar verwachting zorgt in 2013 de enigszins aantrekkende relevante wereldhandel voor een groei van zowel de wederuitvoer als van de binnenslands geproduceerde uitvoer. Ook een lichte verbetering van de prijsconcurrentiepositie van

Nederlandse producenten geeft de binnenslands geproduceerde uitvoer in 2013 een duw in de rug. Daarnaast groeit in 2012 en 2013 de invoer van goederen en diensten minder hard dan de uitvoer ervan, vooral vanwege de lage binnenlandse vraag. Hierdoor loopt het overschot op de handelsbalans verder op.

Werkloosheid in 2013 op hoogste niveau sinds 1996, arbeidsparticipatie blijft ook hoog

In 2012 loopt de werkloosheid op tot 5¼% van de beroepsbevolking. Dit komt zowel door een dalende vraag naar arbeid als een groei in de beroepsbevolking. Naar verwachting zal het werkloosheidspercentage in 2013 verder oplopen tot 6%, vooral door een daling van de werkgelegenheid. In 1996 lag de werkloosheid voor het laatst op dit niveau. De werkgelegenheid neemt in 2013 zowel in de marktsector als bij de overheid af. In de zorg neemt het aantal banen wel toe, maar dat is onvoldoende om de totale werkgelegenheid op peil te houden.

Figuur 2.4 Baanvindkans is laag (links) (a), toch stijgt de arbeidsparticipatie (rechts)

(a) De indicator voor krapte op de arbeidsmarkt is gedefinieerd als het aantal vacatures gedeeld door de werkloosheid (internationale definitie). De grenzen van de vijf categorieën worden bepaald door het gemiddelde plus of min een halve of hele standaarddeviatie berekend over de periode 1973-2011.

Het is opmerkelijk dat niet alleen de werkloze beroepsbevolking, maar ook de werkzame beroepsbevolking toeneemt in 2012 ten opzichte van 2011. Deze groei is grotendeels gerealiseerd in het derde kwartaal, wat gezien de scherpe daling van het bbp merkwaardig is. Een van de mogelijke verklaringen hiervoor is dat de aanpassing in het personeelsbestand vertraagd reageert op een daling in de productie. Het aantal ingediende en verleende ontslagaanvragen schoot in oktober wel scherp omhoog. Dat is een signaal dat de werkzame beroepsbevolking zich de komende maanden waarschijnlijk minder positief zal ontwikkelen dan in de afgelopen maanden. Verder daalde in 2012 het aantal arbeidsmigranten wel al flink. Dat arbeidsmigranten de gevolgen van de productiedaling al wel hebben gemerkt, komt waarschijnlijk doordat zij over het algemeen een flexibele arbeidsrelatie hebben die eenvoudig kan worden beëindigd.

Door een daling van het aantal vacatures en een oplopende werkloosheid is de arbeidsmarkt sinds het begin van de financiële crisis in 2008 nog niet zo ruim geweest (figuur 2.4, links). In oktober 2012 stonden er tegenover elke vacature bijna vijf werklozen. Ondanks de ruime arbeidsmarkt en daarmee lage kansen op het vinden van een baan, is het aantal personen dat actief is op de arbeidsmarkt, in 2012 binnen een relatief kort tijdsbestek flink toegenomen.

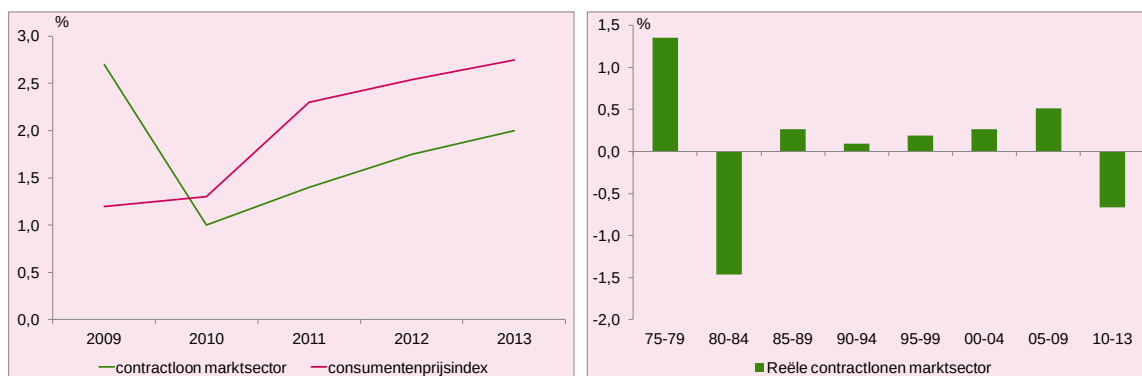
Vooral meer jongeren en vrouwen tussen de 25 en 44 jaar hebben zich op de arbeidsmarkt aangeboden. Mogelijk kunnen jongeren hun participatie op de arbeidsmarkt niet langer uitstellen door verder te studeren. Daarnaast was in 2012 de bezorgdheid over de werkloosheid groot, waardoor mogelijk meer vrouwen op zoek zijn gegaan naar een baan: het zogeheten 'added worker effect'.

Door de toename in de beroepsbevolking nadert de bruto-participatiegraad zijn recordhoogte uit 2009 (figuur 2.4, rechts). Naar verwachting vakt in 2013 de jaar-op-jaar-groei van de beroepsbevolking af tot $\frac{3}{4}\%$. Deze groei bestaat voornamelijk uit overloop uit 2012.

Loonontwikkeling blijft achter bij inflatie

De reële lonen zullen volgend jaar naar verwachting dalen, net als dit jaar. In 2012 is de situatie op de arbeidsmarkt verslechterd. Daardoor is de ruimte voor looneisen beperkt en de ontwikkeling van de incidentele lonen in alle sectoren gematigd. Dit jaar stijgen de contractlonen in de marktsector met $1\frac{3}{4}\%$; volgend jaar is de toename met 2% niet veel groter. Op dit moment is voor bijna een kwart van de bedrijven in de marktsector een cao afgesloten. De gemiddelde loonstijging van deze contracten bedraagt 1,6%. Vanwege de oplopende inflatie is de verwachting dat de loonstijging bij de nog af te sluiten contracten iets groter zal zijn. De contractlonen in de zorg volgen komend jaar in de projectie grotendeels die in de marktsector. Voor ambtenaren geldt voor 2013 een nullijn.

Figuur 2.5 Loonontwikkeling somber, maar minder erg dan begin jaren tachtig

Vooral door de btw-verhoging van 19% naar 21% per 1 oktober is de inflatie in het laatste kwartaal van dit jaar hoger dan in de maanden ervoor. In heel 2012 ligt de consumentenprijsindex gemiddeld $2\frac{1}{2}\%$ hoger dan een jaar eerder. Ook volgend jaar leidt het beleid tot hogere prijzen. Naast de btw-verhoging speelt vooral de geplande stijging van de assurantiebelasting een rol. Voor 2013 wordt een inflatie van $2\frac{3}{4}\%$ geraamd. Bij belastingverhogingen is het de vraag of deze door bedrijven wordt doorberekend aan de consumenten. Bedrijven lijken inderdaad iets minder geneigd tot volledige doorberekening dan in eerdere gevallen, maar het verschil is beperkt. Een kader gaat hier dieper op in.

Volgend jaar nemen de contractlonen in de marktsector in de projectie voor het vierde opeenvolgende jaar minder toe dan de inflatie (figuur 2.5, links). In het verleden volgde een

dergelijke periode vaak op een periode waarin de reële lonen sterker stegen dan op grond van de conjuncturele situatie zou worden verwacht. Zo namen begin jaren tachtig de reële lonen sterker af (figuur 2.5, rechts), nadat de winsten van bedrijven in de jaren zeventig onder druk hadden gestaan doordat de lonen over het algemeen meer stegen dan de prijzen. In veel mindere mate lijkt dit ook vooral in de jaren 2008 en 2009 te zijn gebeurd. Het huidige beeld is somber, maar minder ernstig dan in de jaren tachtig.

Is de btw-verhoging doorberekend aan de consumenten?

Op 1 oktober is het algemene tarief van de btw verhoogd van 19% naar 21%. Gezien de matige ontwikkeling van de consumptieve bestedingen van gezinnen zouden bedrijven ervoor kunnen kiezen de btw-verhoging minder snel door te berekenen. Er is in de economische literatuur veel geschreven over de doorberekeningen van btw-verhogingen.^a De theorie geeft een gemengd beeld, waarbij vooral de marktstructuur belangrijk is voor de mate waarin een btw-verhoging doorwerkt in de prijzen.

Empirisch onderzoek in onder andere Frankrijk, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk laat zien dat btw-veranderingen vrijwel volledig en vrij snel worden doorberekend.^a Wat zeggen de Nederlandse cijfers over het effect van de meest recente verandering? Dit kan globaal worden bepaald op een manier die ook recent door DNB is beschreven.^b In oktober lag de consumentenprijsindex 2,9% hoger dan een jaar eerder. Als de consumentenprijsindex trendmatig wordt doorgetrokken zonder rekening te houden met de btw-verhoging is de stijging ongeveer 2,2%. Bij de doorrekeningen van de btw-maatregel is uitgegaan van een budgettair effect van 4 mld euro, waarvan uiteindelijk ruim de helft betaald wordt door huishoudens. Als dit bedrag volledig wordt doorberekend dan heeft dit een effect van ongeveer 1%-punt, wat een inflatie van ongeveer 3,2% zou betekenen. Op basis hiervan is ongeveer 70% van de btw-verhoging door bedrijven doorberekend. Een dergelijk percentage is in de empirische literatuur niet ongebruikelijk. Bovendien kunnen er allerlei andere redenen zijn waarom bedrijven niet onmiddellijk de prijzen verhogen. Bedrijven hebben bijvoorbeeld vaak vaste momenten, zoals het begin van het nieuwe jaar, waarop zij hun prijzen herzien. Van een grotere terughoudendheid bij bedrijven vanwege de matige verkoopontwikkeling lijkt dan ook nauwelijks sprake.

^a IFS, CPB, CAP, CASE, CEPPII, ETLA, IFO and IHS, 2011. The effect of VAT on price-setting behavior. In: a retrospective evaluation of elements of the EU VAT system, [Chapter 8](#), p. 285-358.

^b DNB, 2012. Economische ontwikkelingen en vooruitzichten, [december](#), nr. 4., p. 11.

Tabel 2.1 Kerngegevens voor Nederland, 2009-2013

	2009	2010	2011	2012	2013
mutaties per jaar in %					
Internationale conjunctuur					
Relevante wereldhandel	-12,9	11,3	4,0	1/4	2 1/2
Prijspeil goederenimport	-8,5	7,3	4,9	2 3/4	-3/4
Concurrentenprijs	-4,3	7,9	6,3	2 3/4	-1/2
Olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	61,5	79,5	111,3	112	112
Eurokoers (dollar per euro)	1,39	1,33	1,39	1,29	1,30
Lange rente Nederland (niveau in %)	3,7	3,0	2,9	2,0	2,2
Volume bestedingen en buitenlandse handel					
Bruto binnenlands product (bbp)	-3,7	1,6	1,0	-1	-1/2
Consumptie huishoudens	-2,1	0,3	-1,0	-1 1/2	-1 1/2
Overheidsbestedingen	4,9	0,3	-0,6	-1	-1/4
Bruto investeringen bedrijven (exclusief woningen)	-15,7	-5,2	10,2	-3 3/4	-3
Uitvoer van goederen (exclusief energie)	-9,7	13,5	4,3	2 1/2	3
w.v. binnenslands geproduceerd	-8,7	9,7	3,8	-1 3/4	1 3/4
wederuitvoer	-10,6	17,0	4,7	6 3/4	4
Import van goederen	-9,4	12,2	4,1	2	1 3/4
Prijzen, lonen en koopkracht					
Prijspeil goederenimport (exclusief energie)	-5,5	4,3	1,4	1/4	-1
Prijsconcurrentiepositie (a)	3,7	2,3	0,8	2 1/2	1
Consumentenprijsindex (CPI)	1,2	1,3	2,3	2 1/2	2 3/4
Contractloon marktsector	2,7	1,0	1,4	1 3/4	2
Loonvoet marktsector	2,2	1,7	2,1	3 3/4	2 1/2
Koopkracht, statisch, mediaan alle huishoudens	1,7	-0,5	-0,9	-2	-1 1/4
Arbeidsmarkt					
Beroepsbevolking (personen)	0,7	-0,3	0,0	1 1/2	3/4
Werkzame beroepsbevolking (personen)	0,1	-1,0	0,0	3/4	0
Werkloze beroepsbevolking (niveau in dzt personen)	327	390	389	470	525
Werkloze beroepsbevolking (niveau in %)	3,7	4,5	4,4	5 1/4	6
Marktsector (b)					
Productie	-5,6	1,1	1,4	-2	-1/2
Arbeidsproductiviteit	-3,5	2,9	1,0	-1 1/2	1
Werkgelegenheid in arbeidsjaren	-2,2	-1,8	0,4	-1/2	-1 1/2
Prijs toegevoegde waarde	3,3	2,0	0,3	1 1/4	-1/4
Reële arbeidskosten	-1,1	-0,3	1,8	2	2 3/4
Arbeidsinkomensquote (niveau in %)	80,8	78,7	78,7	81 3/4	83 3/4
Collectieve sector					
EMU-saldo (in % bbp)	-5,6	-5,1	-4,5	-3,8	-3,3
EMU-schuld (in % bbp)	60,8	63,1	65,5	71,0	72,9
Collectieve lasten (in % bbp)	38,2	38,8	38,4	38,9	40,1
(a) Concurrentenprijs minus uitvoerprijs binnenslands geproduceerde goederen.					
(b) Bedrijven exclusief zorg, delfstoffenwinning en onroerendgoedsector.					

3 Overheidstekort ook in 2013 meer dan 3%

Het overheidstekort neemt naar verwachting af van 3,8% bbp in 2012 tot 3,3% bbp (20 mld euro) in 2013.⁴ Deze tekortvermindering komt bij forse conjuncturele tegenwind tot stand door omvangrijke bezuinigingen en lastenverhogingen. Deze tekortreducerende maatregelen vloeien niet voort uit het Regeerakkoord van het kabinet Rutte-Asscher (het effect hiervan is in 2013 verwaarloosbaar) maar uit het Begrotingsakkoord 2013, dat dit voorjaar tot stand kwam, en het Regeer- en Gedoogakkoord van het kabinet Rutte-Verhagen uit 2010. Uitgedrukt in procenten bbp zijn in 2013 de collectieve uitgaven vrijwel ongewijzigd ten opzichte van voorgaand jaar, terwijl de collectieve lasten substantieel toenemen. Het structurele overheidstekort vermindert naar verwachting van 2,4% bbp in 2012 tot 1,5% bbp in 2013.

Het geraamde tekort in 2013 van 3,3% bbp is een opwaartse herziening; in september in de *Macro Economische Verkenning 2013* werd een tekort van 2,7% bbp geraamd.⁵ Nominaal is het tekort met 4 mld euro opwaarts herzien ten opzichte van de geactualiseerde middellangetermijnraming. De belasting- en premieraming is 7 mld euro neerwaarts herzien. Dit komt voornamelijk door de neerwaartse ramingsbijstelling voor de economische groei (van +3¼% naar -½%). Daarnaast spelen de tegenvallende belastinginkomsten in de eerste tien maanden van 2012 en de neerwaartse bijstelling van de nominale zorgpremie (van 1288 euro naar 1250 euro) een rol. De neerwaartse bijstelling van de collectieve lasten valt minder groot uit door de extra belastinginkomsten als gevolg van de verdere versobering van de levensloopregeling (zie tekstkader). De overheidsuitgaven zijn 3 mld euro neerwaarts herzien. Dit komt voor een groot deel door de bijstelling van het exploitatiesaldo zorgverzekeraars en lagere zorgverzekeringsuitgaven (waarvan het effect op het tekort wegvalt tegen dat van de lagere nominale zorgpremie). De zorgtoeslag valt ½ mld euro lager uit door de lagere nominale zorgpremie. De aardgasbaten zijn ½ mld euro opwaarts herzien als gevolg van de bijstelling van de olieprijs. Ondanks een hogere werkloosheid zijn de bijstandsuitkeringen neerwaarts bijgesteld op basis van realisatiecijfers over 2012. De rente-uitgaven zijn lager dan in de voorgaande raming door de neerwaartse bijstelling van de geraamde rentetarieven en ondanks de opwaartse bijstelling van het overheidstekort.

In 2009 is de Europese Commissie voor Nederland (net als voor dertien andere eurolanden) een buitensporigtekortprocedure gestart, omdat het overheidstekort het 'Maastricht'-plafond van 3% bbp overschreed. Nederland dient in 2013 "op een geloofwaardige en houdbare manier" het tekort onder de 3% bbp te hebben gebracht. Op basis van onze huidige raming en de huidige beleidsuitgangspunten zal dit niet het geval zijn. Volgens de najaarsraming van de Europese Commissie zouden België, Frankrijk, Slowakije, Slovenië en Cyprus hun tekort in 2013 niet onder de 3% bbp krijgen en daarmee niet voldoen aan hun

⁴ Op [14 december](#) maakt het ministerie van Economische Zaken bekend dat de veiling van mobiele telefoonfrequenties 3,8 mld euro heeft opgebracht. Er was in dit stadium onvoldoende gedetailleerde informatie om dit resultaat al in deze CPB raming te verwerken. Overigens worden bij de beoordeling in het kader van de buitensporigtekortprocedure dergelijke incidentele inkomsten gecorrigeerd op het EMU-saldo.

⁵ Dit is vrijwel gelijk aan de raming van 2,6% bbp voor 2013 in de notitie van [november](#) waarin de middellangetermijnverkenning is geactualiseerd op basis van het Regeerakkoord.

tekortverplichting.⁶ De Europese Commissie raamde een bbp-groei voor het eurogebied van 0,1% in 2013. Onze huidige raming is ongunstiger: een daling van ¼% in 2013. Bij een dergelijke productiedaling in het eurogebied zouden wellicht ook Oostenrijk en Italië er in 2013 niet in slagen om hun tekort, zoals vereist, onder de 3% bbp te brengen. Dan zou in 2013 alleen Duitsland de tekortdoelstelling van de buitensporigtekortprocedure hebben gehaald. De Europese Commissie heeft de mogelijkheid om aan de Europese Raad voor te stellen om op basis van onvoorziene buitengewone omstandigheden een land meer tijd te geven om zijn overheidstekort te verminderen. Afgelopen juli heeft om die reden Spanje een jaar uitstel gekregen, nadat geconcludeerd was dat de overeengekomen maatregelen waren genomen. Het valt te bezien of de onverwacht voortdurende recessie die het eurogebied in 2013 lijkt te gaan treffen, de Commissie aanleiding geeft met vergelijkbare voorstellen voor andere eurolanden te komen.

Meer belastingen in 2013 door versnelde beëindiging levensloopsparen

Als gevolg van een aangenomen amendement van Dijkgraaf, Neppérus en Groot op het belastingplan wordt de overgangsregeling levensloopsparen vervroegd beëindigd en kunnen de besparingen zonder restricties en in 2013 eenmalig met belastingkorting worden opgenomen. De aanpassing leidt eenmalig tot substantieel hogere belastingontvangsten in 2013 (circa 1 mld euro). Het effect op de consumptie in 2013 zal echter beperkt zijn, doordat het grootste deel van de vrijvallende middelen zal worden gespaard.

Inleg en aanhouden van levenslooptegoeden is onbelast, de opname is echter belast. Door het amendement moet al het spaargeld binnen de levenslooptegeregeling uiterlijk eind 2021 opgenomen zijn. Deelnemers kunnen de levenslooptegeregeling dus niet meer gebruiken voor vervroegde uitkering na 2021. Tot 2021 kunnen bestaande deelnemers blijven inleggen en opnemen als zij eind 2011 een levenslooptegoed van minimaal 3000 euro hadden. Eind 2012 bedraagt het gespaarde levenslooptegoed van de 300.000 deelnemers ongeveer 5 mld euro. Het gemiddelde spaartegoed is ongeveer 17.000 euro.

Onderdeel van het aangenomen amendement is dat de levenslooptegoeden vanaf 2013 overal voor gebruikt mogen worden. Voorheen moest het tegoed voor vervroegde uitkering of tussentijds verlof worden gebruikt. Bovendien hoeft als gevolg van het amendement over 20% van het opgenomen bedrag geen inkomstenbelasting te worden betaald als het bedrag in 2013 in één keer wordt opgenomen. Over de overige 80% wordt gewoon belasting geheven. Ook voor spaartegoeden van minder dan 3000 euro, waarvan al eerder was besloten dat deze in 2013 zouden vrijvallen, gaat de korting van 20% gelden.

Doordat het amendement een vervroegde opname van levenslooptegoeden stimuleert (vanwege de eenmalige belastingkorting in 2013 en omdat deelnemers het tegoed niet meer na 2021 tegen een lager tarief kunnen opnemen tijdens hun vroegpensioen) liggen de belastingontvangsten in 2013 naar verwachting circa 1 mld euro hoger. Voor het overgrote deel betreft dit het naar voren halen van belastingontvangsten; na 2021 zullen de belastingontvangsten lager uitvallen. Doordat de vrijstelling van de box 3-heffing deels wegvalt en door de doorgaans hogere tarieven bij vervroegde opname ervaren deelnemers over hun gehele levensduur gemiddeld een beperkte lastenverzwaring ondanks de belastingkorting van 20% bij volledige opname in 2013. De effecten van dit amendement zullen flink verschillen tussen deelnemers. Zo hebben deelnemers met een spaarbedrag kleiner dan 3.000 euro alleen voordeel van de 20% belastingkorting, terwijl een persoon die specifiek spaarde voor vroegpensioen na 2021 en een inkomen heeft aan de bovengrens van de derde schijf flink nadeel zal ondervinden door hogere effectieve tarieven en wegvallen van de box 3 vrijstelling.

De effecten op de consumptie zijn in 2013 naar verwachting beperkt. Net als bij het vrijvallen van spaarloon zal naar verwachting slechts een beperkt deel direct aangewend worden voor consumptie. (a)

(a) Zie CPB, 2010, *Macro Economische Verkenning 2011*, [september](#), pag.51 en Adriaens, H., M.G. Knoef en J. Nelissen, 2010, Beperkte consumptie vrijgevallen spaarloon, *Economisch Statistische Berichten*, november, 95(4598), pp. 717-718.

⁶ Europese Commissie, 2012, *European Economic Forecast*, Autumn 2012, [november](#). Twee eurolanden (Spanje en Portugal) hoeven pas in 2014 hun overheidstekort te hebben verminderd tot minder dan 3% bbp; voor Ierland is de deadline 2015 en voor Griekenland 2016.

Dit is een uitgave van:

Centraal Planbureau
Postbus 80510 | 2508 GM Den Haag
T (070) 3383 380

December 2012 | ISBN 978-90-5833-578-4

